

УДК 159.9:351.74:316.48

В. Лефтеров, д-р психол. наук, проф.,
Д. Яковлев, д-р політ. наук, проф.
Національний університет «Одеська юридична академія»

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

Статтю присвячено дослідженню проблем конфліктології в діяльності працівників поліції як складової поліцейської психології. Систематизуються науково-методичні засади та структурні складові науково-прикладної галузі та навчальної дисципліни «Професійна поліцейська конфліктологія», яку запропоновано включити у програму професійної підготовки працівників Національної поліції України.

Ключові слова: конфліктологія, професійна поліцейська конфліктологія, поліцейська психологія, працівники поліції, конфліктні ситуації.

Постановка проблеми. Демократизація суспільних відносин в Україні зумовлює подальше вдосконалення професійної діяльності правоохоронців, розвитку співробітництва і партнерських взаємин правоохоронних інститутів держави із населенням. Проте загально-визнано, що правоохоронна правозастосовна діяльність апріорі є конфліктогенною, бо покликана протистояти, іноді навіть жорстко, злочинним діям як окремих людей, так малих і великих груп. На жаль, повне викорінення такого негативного, надзвичайно конфліктного суспільного явища як злочинність на сучасному етапі є лише бажаним, але мінімізація кількості злочинів на рівні держави і окремих регіонів, часткове або повне виключення деяких видів злочинних діянь можливе, про що переконливо свідчить досвід розвинених, демократичних країн світу.

Поряд із екстремальними конфліктними ситуаціями працівники поліції у повсякденній діяльності часто попадають в обставини конфронтації з учасниками

кримінального процесу, окремими людьми і групами, непорозуміння із громадянами, колегами керівниками, іншими поліцейськими службами та правоохоронними структурами, органами влади тощо. Працівників поліції також не минають і конфлікти в особистому житті, побутовій, сімейній та інших сферах, що є цілком нормальним для життя будь-якої людини в умовах сучасної соціальної взаємодії.

Діяльність сучасної Національної поліції України відбувається в умовах реформування, спрямованого на підвищення ефективності поліцейської діяльності, в тому числі надання якісних правоохоронних послуг населенню за сучасними міжнародними стандартами. Саме тому актуалізується проблема концептуалізації науково-методичних засад професійної поліцейської конфліктології як наукової прикладної галузі, впровадження в роботу із різними категоріями Національної поліції України системної конфліктологічної підготовки, розвитку в них практичних умінь і навичок ефективного

© Лефтеров В., Яковлев Д., 2017

вирішення професійних конфліктів на основі ґрунтовної теоретичної підготовки з основ конфліктології. Зазначене власне є **метою** даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчать численні дослідження вітчизняних і зарубіжних фахівців діяльність правоохоронця є однією з найбільш складних за одночасністю, різноманітністю, жорсткістю, а деколи й за суперечністю вимог, що пред'являються до нього. Інтенсивна взаємодія цих характеристик у поєднанні з іншими чинниками та умовами (небезпека для життя і здоров'я, відповідальність за наслідки тощо) кожного разу переводить працівника поліції, що потрапляє в таку ситуацію, в режим особливого протікання психічних процесів і критичних випробувань його особистості. При цьому чим складніше і відповідальніше оперативно-службове завдання з охорони правопорядку і боротьби зі злочинністю, чим більш конфліктними і небезпечними є умови, в яких поліцейський має діяти, тим більш суворо перевіряються не тільки його професійні знання, навички і вміння, але й глибинні ресурси його особистості та організму, моральні й волеві якості.

Поняття конфлікту належить як буденній свідомості, так і науці, що наділяє його своїм специфічним змістом. Конфлікти, як суттєва сторона соціальних зв'язків, взаємодії і відносин людей, їх поведінки і вчинків, з незапам'ятних часів притягували до себе допитливу увагу людини. Свідчення тому – міфологія і релігія різних народів, фольклор і пам'ятники стародавньої літератури, судження античних і середньовічних мислителів, досягнення соціальних і гуманітарних наук.

Проблеми конфліктології, конфліктних ситуацій завжди цікавили науковців, політиків, практиків. Філософія, історія, культура, політологія, світові релігії оперують поняттями конфлікту через поняття добра і зла, порядку і хаосу. Проте як самостійна наукова галузь конфліктологія – відносно молода наука. У завершеному вигляді вона сформувалася в середині XX століття. І на сьогодні існують численні праці із фундаментальних і прикладних проблем конфліктології.

Враховуючи, що економічна конкуренція та політичний плюралізм є базовими умовами процесу демократизації, у перехідних суспільствах зростає рівень конфліктності. Адже сутність конфлікту – це зіткнення інтересів та потреб великих соціальних груп, спільнот та окремих індивідів. Саме тому багатьох проникливих дослідників можна віднести до представників конфліктної теорії. Поряд із класиками, такими як Р. Арон, М. Вебер, Р. Дарендорф, Г. Зіммель, Л. Козер, Р. Коллінз, А. Лейпгарт, К. Маркс, Е. Мейо, проблеми конфліктології сьогодні розробляються сучасними вченими, в тому числі й українськими. Серед них А. Анцупов, В. Бебик, М. Варій, В. Великий, М. Головатий, Н. Гришина, Л. Ємельяненко, С. Ємельянов, В. Іванов, В. Кудрявцев, Ю. Лукін, Т. Негел, В. Петюх, М. Росенко, О. Сахань, Д.Г. Скотт, О. Шипилов та інші [1-5].

У цілому, процес формування конфліктної традиції пов'язується, передусім, із інтерпретаціями презентації інтересів груп у традиційному (аграрному), модерному (індустріальному) та постіндустріальному (інформаційному) суспільствах. Ці інтереси можуть мати економічну, етнічну, класову, релігійну, національну, політичну (партійну, ідеологічну та ін.) складові. Вони пов'язані із потребою різноманітних соціальних груп у визнанні та розумінні (якщо використовувати термінологію М. Вебера).

На рівні великих соціальних груп та систем (макrorівень) конфлікти відбуваються між класами, етносами,

націями, країнами. На середньому рівні (інституційний рівень) сторонами конфлікту виступають політичні та державні інститути (партії, мас-медіа, групи інтересів, органи влади, громадські об'єднання та ін.). Зрештою, на мікрорівні (взаємодія «обличчям до обличчя») – це між особові, рольові конфлікти. У їх ескаляції та вирішенні важливу роль відіграє психологічний фактор. Саме тому, становлення конфліктології також відбувається з урахуванням досягнень психології особистості, соціальної психології, психології управління, психології спілкування, юридичної психології, психотерапії, психо-консультування тощо.

Останнім часом здійснені дослідження й аналіз проблем конфліктології в діяльності правоохоронних органів України. Так, за твердженням О. Бандурки, працівникам органів внутрішніх справ доводиться брати участь у різних за своїми характеристиками конфліктних ситуаціях, основні з яких можна виділити залежно від того, в якій сфері діяльності працівників вони виникають. О. Бандурка наводить декілька класифікацій конфліктних ситуацій в правоохоронних органах, серед яких внутрішні й зовнішні, природні й штучні, міжособистісні та внутрішньо особистісні, відкриті й закриті (латентні), конфлікти, що переслідують особисті, групові чи громадські цілі. Крім цього О. Бандурка виділяє такі види конфліктів в органах внутрішніх справ: закономірні, необхідні, вимушені, функціонально невинуваті; залежно від емоційного стану – з високою емоційною напруженістю, з помірною емоційною напруженістю, без емоційної напруженості; стихійні, заплановані, спровоковані, ініціативні; залежно від часу розгортання – короточасні, тривалі, затяжні (безвихідні); залежно від процесу розгортання, наслідків розв'язання – керовані, слабо керовані, некеровані (стихийні) [6].

Ще одна українська дослідниця конфліктів в органах внутрішніх справ І. Ващенко вважає, що виникненню конфліктів у поліції на соціально-професійній основі сприяють такі причини, як: недосконалість системи добору й розстановки кадрів; зазіхання працівника на вищу посаду й обмеженість можливостей їх задоволення у підрозділі; прогалини в нормативних документах, що регулюють порядок несення служби; різний ступінь зацікавленості суб'єктів під час взаємодії на кожному етапі професійної діяльності тощо [7]. Крім цього, І. Ващенко серед причин конфліктів у діяльності працівників поліції визначає: соціально-психологічні (хибні образи конфлікту, різний підхід до оцінки одних і тих же складних подій, психологічні умови застосування офіційної оцінки, розбалансована рольова взаємодія людей, внутрішньо груповий фаворитизм тощо); соціально-демографічні (коли у підрозділі починають переважати інтереси однієї демографічної групи над іншою, відбувається перерозподіл ролей, загострюються негативні сторони психології різних вікових груп тощо); організаційні (недосконала система організації структури МВС України, неправильна організація праці у підрозділі, неправильний розподіл заробітної плати); матеріально-технічні (застаріле обладнання та машини, праця в несприятливих умовах, загазованість, шум тощо) [7].

Проте, на сьогодні необхідне подальше дослідження питань щодо чинників та типології професійних конфліктів працівників поліції, соціально-психологічних особливостей юридичних конфліктів у професійній діяльності поліцейських. Особливої уваги потребує аналіз професійних конфліктів, пов'язаних зі службовим травматизмом та застосуванням силового впливу, вивчення інноваційних конфліктів, що характерні для сучасного процесу реформування, розгляд шляхів і

методів менеджменту професійних конфліктів працівників поліції, їх профілактика та розв'язання. Отже, є нагальна потреба розробки та впровадження самостійної наукової та навчальної галузі (дисципліни) «Професійної поліцейської конфліктології». Слід зазначити, що за кордоном поліцейська конфліктологія розвивалась у межах поліцейської психології, яка набула поширення в країнах Європи та США. Фахівці з поліцейської конфліктології беруть участь у вирішенні як службових конфліктів, у тому числі в переговорній діяльності з терористами, які захопили і утримують заручників, з психічно невірноваженими громадянами тощо, так і особистісних, побутових і навіть сімейних конфліктів поліцейських [8].

Викладення основного матеріалу досліджень. Як теоретико-прикладна дисципліна професійна поліцейська конфліктологія має три рівні знань:

а) загально-теоретичний і методологічний, який пояснює природу конфліктів як соціальних феноменів, аналізує їх структуру, ознаки, елементи в системі суспільних взаємин;

б) теоретико-праксеологічний, на якому розробляються теорії, відслідковуються особливості, виокремлюються та аналізуються типи й чинники конфліктів у різних професійних ситуаціях діяльності працівників поліції;

в) емпірично-прикладний, який є підґрунтям професійної конфліктології, утворюється на основі емпіричних досліджень і складається із зафіксованих фактів, експериментів, тестувань, моделювання, тренінгів щодо прояву управління та вирішення конфліктів під час професійної діяльності працівників поліції.

До об'єкта професійної поліцейської конфліктології ми відносимо всі прояви конфліктної соціальної взаємодії у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ, а також у їх соціальному житті, тобто вся нескінченна розмаїтість реальних конфліктів, зокрема професійних, якими наповнене минуле і сучасне суспільне життя.

Конфлікти являють собою невичерпний об'єкт пізнання з огляду на чисельність існуючих та стрімке зростання нових конфліктологічних ситуацій. Водночас об'єкт конфліктології є більш консервативним наукоутворюючим чинником ніж предмет. До предмета професійної поліцейської конфліктології відносимо закономірності виникнення, ескалації і розв'язання професійних конфліктів у діяльності поліцейських, у тому числі основи поліцейської медіації (посередництва) та ведення переговорів як ефективних засобів розв'язання конфліктів.

Загалом предмет конфліктології виступає більш динамічним елементом, його межі постійно уточнюються в результаті розвитку науки. Так, на ранніх стадіях становлення конфліктології до її предмета було віднесено переважно деструктивні, тобто руйнівні функції, менше – конструктивні функції конфліктів, а тепер до предмета конфліктології додаються нові функції конфліктів: групоутворення, інноваційні, інформаційні тощо. Крім того, стає очевидним, що об'єкт професійної поліцейської конфліктології стає більш вузьким і включає здебільшого юридичні (правоохоронні) та службово-поліцейські конфлікти, а предмет розширюється за рахунок включення в нього методів управління конфліктними ситуаціями під час професійної діяльності, культури конфліктної поведінки, закономірностей профілактики конфліктів.

Отже, предметом професійної поліцейської конфліктології як інтеграційної галузі наукових знань є

загальні закономірності виникнення, розвитку і вирішення конфліктних ситуацій, інцидентів і конфліктів у професійній діяльності працівників поліції, а також основні принципи, способи, закони, механізми, прийоми діяльності у відношенні до конфліктного зіткнення, управління конфліктом і його розв'язання.

Методологія професійної поліцейської конфліктології як цілісна система логічно пов'язаних теоретичних, власне методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур отримання достовірних знань щодо природи, сутності, змісту конфліктів – базується на фундаментальних наукових принципах серед яких:

1. Принцип єдності теоретичних узагальнень та емпіричних досліджень орієнтує конфліктологів не зводити вивчення конфліктів до аналізу паперів, так званих «карт конфлікту» чи думок, що відображають конфліктну взаємодію, а звертатися до безпосереднього дослідження реальних конфліктів конкретних суб'єктів у певному соціальному середовищі.

2. Принцип діалектичного розвитку – несе в собі розуміння безперервності розвитку і зміни будь-якого явища і процесу. Цей принцип вимагає при вивченні професійних конфліктів у діяльності поліції виявляти тенденції їх еволюції. Розвиток конфлікту може бути поступовим, безперервним, тривалим, нерівним, скачкоподібним від одних форм до інших, частіше від простих до складніших.

3. Принцип діалектичної єдності теорії, експерименту і практики допомагає будувати дослідницькі стратегії в професійній конфліктології, зіставляючи емпіричну базу і теоретичні конструкції.

4. Принцип системного підходу – вимагає розглядати конфлікт як цілісне, складне, органічне поєднання всіх елементів (складових) конфлікту, зв'язки між елементами, а також сукупність зв'язків конфлікту із зовнішніми умовами. Цей принцип говорить про те, що конфлікт у житті не є самодостатнім, він включений у більш широкую систему соціальних відносин.

6. Принцип об'єктивності – один з найважливіших принципів наукової оцінки – вимагає мінімізувати вплив особистісних і групових інтересів, настанов, упереджень та інших проявів суб'єктивізму щодо процесу вивчення конфліктів і висновків.

Професійна поліцейська конфліктологія є міждисциплінарною наукою і базується на загальних категоріях конфліктології й професійної діяльності працівників поліції, а також використовує наукові поняття філософії, соціології, психології та права, і спирається на власні свої результати. Ми пропонуємо дотримуватися такої системи категорій професійної поліцейської конфліктології: конфлікт; юридичний конфлікт; правоохоронний конфлікт, правозастосовний конфлікт; професійний конфлікт у діяльності працівників поліції; типологія професійних (правоохоронних) конфліктів; функції професійних (правоохоронних) конфліктів; динаміка професійного (правоохоронного) конфлікту (ескалація, реескалація, вирішення); менеджмент професійних конфліктів; попередження професійних конфліктів у поліції; вирішення професійного (правоохоронного) конфлікту; інститут переговорів; динаміка і методи переговорного процесу; поліцейська медіація тощо. На підставі цих категорій відбувається формування більшості конфліктологічних понять та основна проблематика професійної поліцейської конфліктології.

До безпосереднього тематичного змісту дисципліни «Професійна поліцейська конфліктологія» пропонуються наступні структурні розділи: 1. Загальні положення

професійної поліцейської конфліктології. 2. Психологічна та соціальна природа конфлікту. 3. Класифікація та структурно-функціональний аналіз конфлікту. 4. Специфіка та типологія професійних конфліктів працівників поліції. 5. Юридичний конфлікт як різновид соціального конфлікту. 6. Класифікація юридичних конфліктів. 7. Стратегія та форми поведінки людини в юридичних конфліктах. 8. Менеджмент конфліктів в поліції. 9. Професійні конфлікти працівників поліції, пов'язані зі службовим травматизмом та застосуванням силового впливу. 10. Шляхи та прийоми розв'язання професійних конфліктів в діяльності поліцейських.

Серед окресленого кола базових категорій, питань і структурного змісту професійної поліцейської конфліктології, вважаємо за необхідне виокремити окремі концепції цієї науково-навчальної галузі в контексті аналізу типології та специфіки професійних конфліктів працівників поліції.

Так, до типових конфліктів в діяльності поліції, відносяться: кримінальні конфлікти та конфлікти з учасниками кримінального процесу; конфлікти з громадянами; конфлікти з керівництвом; конфлікти з колегами; конфлікти між службами і підрозділами поліції, іншими правоохоронними органами; конфлікти з місцевими органами самоврядування, підприємствами, комунальними службами тощо.

Розглянемо деякі з наведених специфічних конфліктів у професійній діяльності працівників поліції. Понад 80 % злочинів, що фіксуються у кримінальній статистиці, становлять злочини, які виявляються і розслідуються поліцією. Тому до одного із головних завдань професійної конфліктології працівників поліції належать проблеми попередження та вирішення кримінальних конфліктів. Кримінальний конфлікт – це «конфлікт із кримінальним законом», у який вступає людина, що скоїла суспільно-небезпечне діяння. Способом виявлення та розв'язання кримінального конфлікту є кримінальне судочинство. У процесі попереднього розслідування та розгляду в судах кримінальних справ виникають та вирішуються кримінально-процесуальні конфлікти.

Конфліктні ситуації в діяльності поліції по розкриттю й розслідуванню злочинів нерідко характеризуються великим емоційним напруженням, значною тимчасовою протяжністю, широким діапазоном можливих наслідків результату конфлікту, необхідністю суворого дотримання закону. Особливо конфліктогенними є такі слідчі дії, як: обшук, допит, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання, призначення експертизи. Крім цього, з конфліктами можуть проходити й такі процесуальні дії: затримання підозрюваного, накладення арешту на майно, ексгумація трупа, отримання зразків для порівняльного дослідження, контроль і запис переговорів тощо.

У діяльності працівників поліції, особливо в частині охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю, нерідко виникають конфлікти, які створюють ризик та небезпеку для їх життя та здоров'я, є потенційно небезпечними для інших громадян. Випадки загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ, на жаль, ще відбуваються в таких екстремальних конфліктних ситуаціях, як фізична протидія, опір працівникам поліції з використанням холодної та вогнепальної зброї, припинення масових безладів, групових порушень, затримання правопорушників, перевірка документів у підозрілих осіб тощо. В таких професійних конфліктах під час службової діяльності, застосування засобів силового впливу працівниками поліції є не тільки їх

правом, а й обов'язком, особливо коли мова йде про припинення злочину, затримання небезпечних злочинців, забезпечення власної безпеки та безпеки громадян. Тому серед проблем професійної поліцейської конфліктології, поряд із засвоєнням навичок безконфліктного спілкування, вмінь розв'язання протиріч без силового впливу, значне місце займають питання професійно-психологічної готовності працівників до правомірного застосування вогнепально-силового впливу.

Висновки з цього дослідження та перспективи подальших досліджень. Отже, правоохоронна діяльність, пов'язана з постійними чинниками протистояння, фізичного та психологічного протистояння, комунікативного ризику та емоційного стресу, що мають специфічні ознаки ґенеми конфлікту. Професійна поліцейська конфліктологія є міждисциплінарною науково-навчальною та практичною галуззю, яка покликана сприяти професійній підготовці працівників поліції до виконання покладених на них завдань з охорони громадського порядку і боротьби зі злочинністю. До базових проблем професійної поліцейської конфліктології включені як загальнонаукові конфліктологічні проблеми, так і специфічні питання, що виходять із особливостей професійної діяльності працівників поліції. Зокрема, це такі проблеми: аналіз та розв'язання юридичних (правоохоронних) конфліктів; чинники та типологія професійних (правоохоронних) конфліктів працівників поліції; динаміка професійного (правоохоронного) конфлікту; менеджмент професійних конфліктів в поліції; засоби і прийоми вирішення професійного (правоохоронного) конфлікту тощо. Окремого аналізу та розв'язання потребують проблеми кримінальних та кримінально-процесуальних конфліктів, вирішення екстремальних ризиконебезпечних конфліктних ситуацій, в тому числі засобами застосування фізичної сили, спеціальних засобів та табельної вогнепальної зброї.

З огляду на викладене, пропонується обов'язкове включення «Професійної поліцейської конфліктології» до навчальних планів підготовки працівників поліції у відомчих навчальних закладах МВС України. Опанування зазначеної дисципліни дозволяє структурувати у свідомості курсантів та слухачів отримані знання з психології, соціології та різноманітних галузей права, демонструє інваріанти правових механізмів розв'язання тих чи інших конфліктних ситуацій та залежність обраних стратегій поведінки або управління конфліктом від поставлених цілей, бажаного результату.

Список використаних джерел

1. Анцупов А.Я. Конфликтология: Учебник для вузов / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – 3-е изд. – М., 2008. – 496 с.
2. Великий В.М. Конфліктологія: Навчальний посібник / В.М. Великий. – Херсон: Видавництво: Чуєв С.М., 2006. – 339 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: «Питер», 2005. – 464 с.
4. Емельянов С.М. Практикум по конфликтологии / С.М. Емельянов. – СПб.: «Питер», 2000. – 368 с.
5. Иванов В.М. Юридична конфліктологія: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. Иванов, О. Иванова. – К.: МАУП, 2004. – 224 с.
6. Бандурка А.М. Конфликтология: Уч. пособие для вузов / А.М. Бандурка, В.А. Друзь / Университет внутренних дел МВД Украины. – Харьков: РИП «Оригинал», Фортуна-Пресс, 1997. – 356 с.
7. Ващенко І.В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ: Монографія / І.В. Ващенко. – Харків: поліції, 2002. – 256 с.
8. Котенев І.О. Полицейская психология в США. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.sale/yuridicheskaya-psihologiya_1332/politseyskaya-psihologiya-ssha-76249.html.

Надійшла до редколегії 22.07.16

В. Лефтеров, д-р психол. наук, проф.,
Д. Яковлев, д-р полит. наук, проф.
Национальный университет «Одесская юридическая академия»

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦЕЙСКОЙ КОНФЛИКТОЛОГИИ

Статья посвящена исследованию проблем конфликтологии в деятельности сотрудников полиции как составляющей полицейской психологии. Систематизируются научно-методические основы и структурные составляющие научно-прикладной отрасли и учебной дисциплины «Профессиональная полицейская конфликтология», которую предложено включить в программу профессиональной подготовки работников Национальной полиции Украины.

Ключевые слова: конфликтология, профессиональная полицейская конфликтология, полицейская психология, работники полиции, конфликтные ситуации.

V. Lefterov, Doctor of Sciences in Psychology, Professor,
D. Yakovlev, Doctor of Sciences in Political Science, Professor
National University "Odessa Law Academy"

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF PROFESSIONAL POLICING CONFLICTOLOGY

The article deals with the problems of conflict in police work as a part of police psychology. Scientific methodological and structural components of scientifically applied industry and discipline "Professional Police Conflictology" are systematized. This discipline is suggested to include into professional training for the National Police of Ukraine.

Key words: conflictology, police psychology, professional police conflictology, police officers, conflicts.